

ARXITEKTURA TARIXINI PAYDO BO'LIH YO'LLARINI TADQIQ QILISH

Beknazarova Mahbuba¹

¹SamDAQI (doktorant 2 kurs)

Toshboyeva Hurshida Farhod qizi²

Isroilov Asadbek Islomovich³

²⁻³Termiz muhandislik va texnologiya instituti

Arxitektura(turlari bo'yicha) 2-kurs talabalari

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7118059>

ARTICLE INFO

Received: 24th September 2022

Accepted: 26th September 2022

Online: 28th September 2022

KEY WORDS

*Eng qadimgi davr arxitekturasi,
obidalar tarixi,
kompazitsiyasi
arxitekturaning paydo bo'lish
nazariyasi*

ABSTRACT

Ibtidoiy jamoa davridan boshlab barcha tarixiy davrlar arxitekturasi, tarixiy davrlar arxitekturasi ijodiy uslubi, obidalar tarixi, kompozitsiyasi, tarzi va badiiy bezagining o'ziga xos xususiyatlari bayon etilgan.

Har bir davlat, millatning o'z o'tmish tarixi, madaniyati, iqlim sharoiti, geografik joylashishi mavjud. Har bir davlatning eng katta tarixiy moddiy yodgorligi bu – me'moriy inshootlaridir. Har bir tarixiy davr arxitekturaviy jihatdan ijodiy uslubi o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi. Qadim zamonlardan boshlab dunyo madaniyati tarixi arxitektura taraqqiyoti bilan bevosita bog'liqdir. Insoniyatning arxitekturaviy faoliyati dunyo taraqqiyotining ibtidoiy jamoa davridan boshlab to hozirgi davrgacha muttasil rivojlanib kelgan. [1]

Arxitektura so'zi grekcha so'z bo'lib- «bosh quruvchi»-bino qurish san'ati degan manolarni bildiradi. Arxitektura har bir davrda ishtimoiy tuzum, davlat siyosati iqtisodiyoti, har bir joyning tabiiy iqlim sharoiti va xalqning urf odatlari bilan chambarchas bog'liqdir. Insoniyat arxitekturaviy –qurilish faoliyatining asosiy maqsadi – hayotiy jarayonlar uchun fazoviy

muhitni tashkil qilish. Hayotiy jarayonlar ishlab chiqarish, maishiy faoliyat bilan bog'liqdir. Arxitektura moddiy talablar bilan bir qatorda manaviy talablarni ham qondirishi shartdir. Shuning uchun tarixiy rivojlanish jarayonida arxitekturaning g'oyaviy va ishtimoiy funksiyalari turli qurilish konstruksiyalariga estetik va me'moriy – badiiy obrazlarni uyg'unlashtirish orqali amalga oshirilgan.

Arxitekturaning paydo bo'lishi so'nggi paleolit davriga to'g'ri keladi.-Bu davrga kelib qurilish jarayoni faqatgina texnik faoliyat bo'lmasdan, balki odamlarning ma'naviy talablarini ham qondirishga xizmat qiladi. Oddiy konstruksiyalarga estetik tomondan ishlov berish va qurish jarayoniga badiiy texnik talablarning kiritilishi qurilish faoliyatiga ma'lum darajada g'oyaviy obraz tushunchasini olib kiradi. Neolit davrida tosh qurollari takomillashtirilishi bilan insoniyatning moddiy imkoniyatlari kengayadi. Bu

davrga kelib yog'ochdan yasalgan uy-joylar to'g'ri burchakli shaklni qabul qilib, devorlari ustunlar va ularga birlashtirilgan shox-shabbalar o'rimidan iborat edi. Xuddi shunday imoratlar Dnepr daryosi bo'yidagi Kolomiyshina - 1 degan joyda topilgan. Bu imoratlar eramizdan oldingi III -I ming yillikda qurilgan. Bu joyda imoratlar 2 ta konsentrik davra shaklida joylashtirilgan: diametri 170 m aylana bo'yicha katta uylar joylashtirilgan bo'lib, aylana ichida esa kichik uylar joylashtirilgan. Bu turar joy maskani eng qadimgi muntazam shakldagi turar joy bo'lib, ibtidoiy jamoa xususiyatlari va mudofaa vazifalarini bajarishga moslashtirilgan bo'lgan.

Neolit davrining so'nggi pallasida, ya'ni bronza asrida metaldan tayyorlangan har xil ish qurollari paydo bo'ldi. Xuddi shu davrda megalitik qurilmalar ham keng tarqaladi. Megalitik qurilmalar juda kata tosh bo'laklaridan qurilgan bo'lib, ular har xil diniy udumlar bilan bog'liq bo'lgan. Megalitik qurilmalar asosan uch turga bo'linadi: Mengirlar, dolmenlar va kromlexlar.

Mengirlar – bu vertical shaklda o'rnatilgan balandligi 20 metrli katta tosh bo'laklaridir. Eng katta mengirlarning og'irligi qariyb 300 tonnagacha bo'lgan. Mengirlar biron - bir tarixiy hadisa sharafiga o'rnatilgan.

Dolmenlar – bu bir necha vertikal o'rnatilgan tosh va ularning usti gorizontall tosh plitasi bilan yopilgan qurilma bo'lib, asosan, qabila boshqaruvchisi uchun qurilgan. Qabila boshlig'i o'limidan keyin shu yerda dafn etilib, dolmen maqbara vazifasini o'tagan.

Kromlexlar – megalitik qurilmalar ichida eng murakkab va kompazitsion jihatdan uyg'unlashgan inshootdir. Angliyaning Stounxendj degan joydagi kromlex

diametric 30 metr bo'lgan aylana bo'yicha qo'yib chiqilgan toshlar va uchi bir-biri bilan toshlar vositasida bog'langan inshootdir. Ichki aylanada yana uch juft vertikal toshlar joylashtirilgan bo'lib, ularning usti ham o'zaro balka orqali bog'langan. Aylananing geometrik markazida eng katta vertikal tosh joylashtirilgan. Kromlexlar qadimgi ibtidoiy jamoa uchun ibodatxona vazifasini o'tagan.

Ibtidoiy jamoa rivojlanishining so'nggi davrlarida mudofaa uchun mo'ljallangan qal'asimon inshootlar va ibodatxona vazifasini bajaradigan qurilmalar keng tarqaladi. Siklopik qal'alar deb nomlanuvchi qurilmalar devorlari katta o'lchamdagi vertikal toshlardan qurilgan. Yog'ochga boy joylarda esa qal'a devorlari odatda daraxtlar tanasidan yasalgan. Odatda qal'alar ikki yoki uch qator devorlar bilan urab olingan. Neolit davri O'rta Osiyoda ham chaylaga o'xshash katta qabila uylari qurilganligi ma'lum. Jumladan, Eramizdan oldingi IV-III mingliklarga taalluqli qadimgi Xorazmda ochilgan «Jonboz-4» deb nomlanuvchi ovchilarning chaylasimon turar joyi bunga misol bo'la oladi. Bu imorat qum barxani ustida qurilgan bo'lib, o'lchamlari 290 x17 metrni tashkil qilgan. Imorat markazida deometri 1.2 metr bo'lgan bosh o'choq va imorat chekkalarida ro'zg'or o'choqlari joylashgan. CHaylaning tomi va ustunlari teraklardan tayyorlangan.

Har bir tarixiy davr ijodiy uslubi arxitekturaviy jihatdan o'ziga xos xususiyatlarini bilan ajralib turadi. Bu xususiyat asosan to'rt xil sifatlardan tashkil topadi:

___funktional jihatdan jamiyat ehtiyojlarini qondiradigan kerakli va foydali bo'lishi ;

___konstruktiv jihatdan mustahkam va chidamli bo'lishi;

___iqtisodiy jihatdan kam xarajat va arzon bo'lishi;

___estetik va badiiy jihatdan mutanosib shaklga va chiroyli ko'rinishga ega bo'lishi.

Qadimgi Rim arxitekturasi qadimgi Yunon arxitekturasi an'analari asosida rivojlanib, asosan 2 davrdan iborat. Respublika davri –eramizdan avvalgi IV asrdan eramizdan avvalgi 30-yillargacha, imperatorlik davri –eramizdan avvalgi 30-yillardan eramizning V asrigacha. Shaharlarda ko'p miqdorda jamoat binolari-konselyariy, arxiv, bazilika, teatr va amfiteatr, sirk va terma binolari, maqbaraviy inshootlar – arka, kolonna va boshqa binolar qurilib, shahar maydonlari –forumlar shakllandi. Respublika davrida Rim arxitekturasi asosiy xususiyatlari shakllanib, imperatorlik davrida mahobatli qasrlar, yirik jamoat binolari qurilishi rivojlandi. Rim arxitekturasi nazariy jihatdan yaxshi asoslangan bo'lib Vitruviyning «Arxitektura haqida 10 kitob» asari unga misol bo'la oladi. Vitruviyning bu asari eramizdan avvalgi I asrda yozilgan bo'lib, bizgacha yetib kelgan me'morchilik to'g'risidagi ilk kitoblardan. Bu asar arxitektura va qurilish sohasining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan holda XX asr boshlarigacha keng ishlatilgan nazariy va amaliy qismlardan iboratdir. Vitruviy arxitektura nazariyasi haqida o'z fikrini bayon qilib, arxitektura asosan uch qirrali faoliyatni, ya'ni mustahkamlik, faydalik va go'zallik kabi xislatlarni o'z ichiga qamrab olishini yozgan. Rim arxitekturasi order sistemalari asosiy badiiy ifodalash vositasi sifatida ishlatilgan. Qadimgi Yunoniston an'analari asosida Rim arxitekturasi orderlarning besh turi ishlatilgan: toskan, doriy, ioniy,

korinf va kompozit turlari. Rim arxitektorlari binoning kichik yoki kattaligiga qarab hamda bino obrazini badiiy ifodalash vazifalariga qarab tantanali va ulug'vor yoki unga teskari oddiy va mahobatli qilib ko'rsatish uchun orderlarning turli xilidan foydalanishgan. Rim arxitekturasi «orderli arkada» nomli yangi tektonik tarkib keng tarqaladi. Bu sistemada ustunlar yuk ko'taruvchi konstruksiya sifatida emas, faqatgina bezatuvchi element sifatida xizmat qiladi. Ko'p qavatli binolarda orderli arkadaning birinchi qavati toskan yoki doriy orderlaridan, yuqori qavatlar esa ioniy va korinf orderlaridan bajarilgan. Rim arxitekturasi amfiteatrlar qurilishi ham keng tarqaladi. Amfiteatrlar asosan teatrlashtirilgan tomoshalar va gladiatorlar janglari o'tkaziladigan joy edi. Rimdagi Kolizey amfiteatri eramizning 75-80 yillarida qurilgan bo'lib, 50 ming tomoshabin o'rinlariga ega. Kolizey ellips shakliga ega bo'lib, o'lchamlari 156x188 metr va balandligi 45.5 metrni tashkil qiladi. Kolizey asosan tabiiy tosh va betondan qurilib, besh qavatli orderli devor bilan o'ralgan. Kolizey ichki tuzilishi 80 ta radial (markazga yo'naltirilgan) ustunli devordan iborat. Rimdagi Panteon ibodatxonasining asosiy zali aylana shaklida qurilgan bo'lib, diametric 43.2 metrli gumbaz bilan yopilgan. Roton turidagi bu ibodatxona arxitektor Apollodor Damasskiy loyixasi asosida qurilgan. Panteonning sferik shakl gumbazi pishiq g'isht va betondan monolit qilib qurilgan va qalinligi 6 metrli devorlar ustiga qo'yilgan. Panteon badiiy obrazi katta gumbazli markaziy kompozitsion tuzilishga ega yagona zal va uning oldida qurilgan korinf orderli kolonnalardan hosil qilingan. kolonnalar balandligi 14

metrdandir. Rim davlatida shaharlar ma'muriy- madaniy va savdo hunarmandchilik qismlaridan tashkil topgan. Shaharlar asosan yunon shaharsozligi an'analari asosida loyihalaniib , to'g'ri burchakli loyihalash asosida qurilgan. Shahar asosini tashkil qiluvchi turarjoy binolari asosan atrium (ichki hovli) atrofida peristil (ustunli ayvonlar) bilan o'ralgan shaklga ega. Turarjoyning oldingi qismida usti ochiq atrium joylashib, uning atrofida yashash xonalari joylashgan . Atriumdan keyin markazida suv havazsi bo'lgan ayvonli peristil joylashgan .

O'rta asrlar arxitekturasi antik me'morchilikdan ko'p jihatlari bilan keskin farq qilib, bino va inshootlar turlari, qurilish uslublari va badiiy ifodalanish vasitalarining o'zgarishi bilan xarakterlanadi. Bu davrda asosan 2 arxitekturaviy uslub rivojlanadi va keng taqaladi: romon uslubi(XI-XIIasrlar) va gotika uslubi (XIII-XV asrlar). Romon arxitektura uslubining shaklanishi mahalliy an'analari va Vizantiya arxitekturaviy shakllarining uyg'unlashishi natijasida rivojlandi. Bu uslubning rivojlanishi asosan feodal kyoshklari, muhofazalangan shaharlar qurilishi, yangi turdagi turarjoy imoratlari, monostir komplekslari va diniy inshootlar qurilishi bilan chambarchas bog'liqdir. Romon arxitektura uslubi antic me'morchilikka xos bo'lgan va uyg'unlashgan shakllar, bezak va badiiy ifodalanish vositalarini to'liq inkor etadi. Roman uslubi bin ova inshootlar tuzilishining juda og'ir va hajm-fazoviy yechimining nomutanosibliigi bilan ajralib turadi. Romon uslubining asosiy qurilish materiali tabiiy tosh bo'lib, bu material asosida qurilgan bina va inshootlarning devor va boshqa konstruksiyalari o'zining qalinligi va og'irligi bilan ajralib turadi.

Romon uslubida qurilgan ibodatxonalar tashqi ko'rinishi – devorga ishlov berish , devordagi kontrforslar va eshik-derazalarning ravoqli tuzilishi bilan xarakterlanadi. Ibodatxonalarning g'arbiy tarzida bir yoki uch kirish eshiklari peshtoqlar bilan bezatilgan. Ibodatxonalarning yog'och yopilmalari yong'in tufayli tez-tez buzilib turgan. Shuning uchun X asrdan boshlab yopilmalarning tosh va g'ishtdan qurilgan ravoqli va gumbazli turlari keng taqaladi. Bino yopilmalari toshdan bajarilishi bilan devorlar qalinligi oshadi va devorlarda kontrforslar (devorga yopilgan tirkach) paydo bo'ladi. Romon uslubi , eng avvalo, Fransiyada yaxshi rivojlanadi. Ayniqsa, Burgundiyaning Klyuni shahri romon arxitektura uslubini rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. Bu yerda X-XI asrlarda Klyuni monastir kompleksi shakllanadi. Kompleks asosini 1088-1120 yillarda qurilgan o'sha paytdagi eng katta ibodatxona tashkil qiladi. Bazilika kompozitsion tuzilishga ega bu ibodatxona 5 nefdan iborat bo'lib , markaziy nef balandligi 30 metrni tashkil qiladi. Asosiy tarzi 2minora bilan bezatilgan , yana 2 minora ibodatxona transept qismi ustida joylashtirilgan. Bino markazi gumbaz yopilmaga ega . Klyuni ibodatxonasida birinchi marta uchlik ravoqlar qo'llaniladi. Gotika uslubi yengil karkas konstruksiyalariga asoslangan . Gotika karkas sistemasi nevyryura, arkbutn va kontrforslardan iborat. Nevryura- bu bino yopilmasi qobiqlaridagi toshdan terilgan ravoq shaklidagi qovurg'alar. Nevryuralar-yopilma qobiqlardagi asosiy yuk ko'taruvchi konstruktiv qism . Nevryuralarning ishlatilishi yopilma og'irlinini kamaytirishga imkon yaratdi, chumki yopilma qoliblarida avval

nevryuralar ravoq shaklida terib chiqiladi va keyin havzalar yordamida qobiqning qolgan qismlari teriladi. Bino yopilmasi og'irligi nevryuralardan arkbutanlarga uzatiladi. Arkbutan –og'ma turgan yarim ravoq shaklli konstruktiv element bo'lib , kuchlanishini nevryuralardan kontrforslarga uzatish uchun xizmat qiladi. Kontrforslar bino yopilmalaridan barcha kuchlanishni qabul qiluvchi ustunlardir. Kontrforslar qalinligi pastga qarab oshib boradi. Shunday qilib, gotika uslubida qurilgan binolarda nevryura, arkbutan va kontrforslardan tashkil topgan karkas bino mustahkamligi va turg'unligini ta'minlaydi. Gotika uslubidagi binolar yopilmasini bajarishda yog'och fermalardan keng foydalanilgan. Gotika arxitekturasida turarjoy imoratlari qurilishida yog'och karkasdan iborat «Faxverk uylari » keng tarqaladi. Faxverk uylarida ustunlar va boshqa yuk ko'taruvchi qismlar yog'ochdan tayyorlanib , ularning oralig'i g'isht va toshlar bilan to'ldirilgan. Gotika arxitekturasida bin ova inshootlar qurilishi uchun oldindan loyiha tayyorlangan va barcha konstruktiv qismlarning hisob-kitoblari bajarilgan. Gotika uslubidagi eng birinchi bino –bu Angliyaning Derxem shahrida 1093-1190 yillarida qurilgan ibodatxona. Uch nefdan iborat bu binoda birinchi marta gotika karkasi elementlari – uchli qobiqlardagi nevryular va ulardan kuchlanishni qabul qiluvchi arkbutan va kontrforslar ishlatilgan. Ammo gotika uslubining gullab yashnashi birinchi navbatda Fransiya arxitekturasi bilan bog'liq. Gotika uslubidagi eng mashhur binolardan biri-bu Parij shahridagi Notr – Dam ibodatxonasidir. Bu bino qurilishi 1163-yilda boshlanib, XIV asrning o'rtalarida tugallangan. Besh nefdan iborat ibodatxona uzunligi 129 metr , markaziy

nef balandligi 69 metrni tashkil qiladi. Gotika uslubining xususiyatlari binoning tashqi ko'rinishi va ichki tuzilishida yaqqol namayon bo'ladi. Binoning asosiy g'arbiy tarsi uch qavatli bo'linishga: birinchi qavatda perpektiv turda ishlangan uch nefga kiruvchi uch kirish peshtoqi; ikkinchi qavatda ravoqli shaklda ishlangan derazalar va markaziy nefning aylana derazasi va uchinchi qavat ravoqli tokchalardan tashkil topgan. Undan yuqorida esa ikki simmetrik prizmashtakl minoralar joylashgan. Binoning yon tarzida arkbutan va kontrforslar asosiy kompozitsion vosita sifatida ishlatilgan. XIII asr Fransiyada gotika uslubining eng rivojlangan davri hisoblanadi. Bu davrda Reym, Amen, Sharpr, Bove va boshqa shaharlarda ulkan ibodatxonalar quriladi. Germaniyada gotika uslubida qurilgan ibodatxonalar tarh tuzilishi oddiyliigi, bosh tarz ko'rinishida ikki minora o'rniga bitta o'tkir uchlik minora joylashtirilishi bilan ajralib turadi. Germaniyada eng yirik gotika uslubidagi ibodatxona- Kyoln sobori qurilishi 1248-yildan boshlab, to'liq tugallanishi XIX asrga to'g'ri keladi. Germaniyada gotika uslubidagi ibodatxonalar asosan pishiq g'ishtdan qurilgan bo'lib, «g'ishtli gotika» nomini olgan. Praga shahrida qurilgan Avliyo vita ibodatxonasi ham o'z tuzilishi bilan Germaniya ibodatxonalariga o'xshaydi. Bu ibodatxona qurilishi XIV asrda tugallangan. Angliyada gotika arxitekturasi rivojlanishi asosan XII-XV asrlarga to'g'ri keladi. Angliyada gotika uslubida qurilgan ibodatxonalar bo'ylama o'q bo'yicha uzun o'lchamlari va bosh fasadning kengligi bilan ajralib turadi. Linkoln shahrida XI-XIII asrlarda qurilgan ibodatxona to'liq gotika uslubi qonuniyatlari asosida shakllangan.

XV asrdan boshlab Yevropa davlatlarida ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish tezlashadi. Ayniqsa, shaharlarda hunarmandchilik rivojlanib, turli ishlab chiqarish korxonalarini tashkil topdi. Savdo-sotiq rivojlanib, dengizlar orqali xalqaro savdo aloqalari yo'lga qo'yiladi. Uyg'onish davri madaniyati bir qator ulug' arxitektorlar, haykaltaroshlar va rassaomlar hayoti va faoliyati bilan bog'liq. Ular jumlasiga Leonardo da Vinchi, Rafael, Mikelanjelo, Bramante, Brunallesko va boshqalar kiradi. Uyg'onish davrida arxitektura nazariyasi nihoyatda rivojlandi. Birinchi navbatda bu Qadimgi Rim arxitektura nazariyotichisi Vitruviy asarlarining topilishi bilan bog'liq edi. Bir qator olimlar Vitruviy asrlarini o'rganib chiqib, shu asosda o'zlarini arxitektura nazariyasini yanada rivojlantirishdi. Ular orasida Leon Battista Albertining «Me'morchilik to'g'risida o'nta kitob» nomli asarlari, Andrea Palladioning «Arxitektura to'g'risidagi to'rt kitob» nomli va Djakomo Vinolaning «Besh arxitektura orderlarini yasash qoidalari » nomli asarlari shaharsozlik va arxitekturaning barcha sohalarini qamrab olib, amaliy ko'rsatmalarga boy edi. Leonardo da Vinchining bir qator asarlari qurilish mexanikasi muammolariga bag'ishlangan edi. Leonardo da Vinchi va Filaretning bir qator asarlari shaharsozlik masalalariga bag'ishlangan bo'lib, ular markaziy kompozitsiya asosida shaharning yangicha tuzilishi kashf qilingan. Palma-de Nuova deb nomlangan Italiyadagi yangi shahar shu asosda bunyod etilgan. Uyg'onish davri arxitekturasi kompozitsion jihatdan va qurilish konstruksiyalari bilan gotika arxitekturasidan keskin farq qiladi. Uyg'onish davri arxitekturasida order sistemalari va badiiy ifodalanish vositalarining antik arxitekturasiga xos

an'analar qayta tiklandi va arxitektura san'atlar uyg'unlashishi, ya'ni haykaltaroshlik va rassomchilik asarlarini arxitektura bilan uyg'unlashtirish vositalaridan keng foydalaniladi. Romon va gotika uslublarining rivojlanishi asosan ibodatxonalar qurilishi bilan bog'liq. Uyg'onish davri arxitekturasi rivojlanishi ko'proq fuqarolik va jamoat binolari qurilishi bilan bog'liq. Uyg'onish davri arxitekturasida bino va inshootlar mutanosibli, ularning kompozitsion jihatdan yuqori saviyada bajarilishi va dekorativ bezak elementlaridan keng foydalanishi bilan ajralib turadi. Uyg'onish davri arxitekturasida gotika karkas tuzilishidan to'liq voz kechilib, uning o'rniga oddiy va tejamli bin ova inshootlar tuzilishiga o'tiladi. Bu davrda binolar devorlari asosan g'ishtdan yasilib, ustki yopilmasi gumbaz va qobiqlardan bajarilgan. G'isht devorlar suvoqlangan yoki marmar va boshqa toshlar bilan qoplangan.

F.Brunalleski ijodining namunasi Passi kapellasi 1430-1443 yillarda Florensiyada qurilgan. Markaziy kompozitsiya asosida qurilgan bu ibodatxona qurilishida order sistemalaridan keng foydalanilgan. Binoning bosh tarzi kolonnalar bilan bezatilgan galereyadan tashkil topgan. Kirish peshtoqida 6 ta korinf orderli ustunlari ishlatilgan. Venetsiya shahrida XV asrning II yarmida qurilgan San- Marko saroyi arxitektor Petro Lombardo loyihasi mahsulidir. Shahar savdogarlari buyurtmasi asosida qurilgan bu bino 3 qavatdan tashkil topgan. Birinchi qavatda orderlar asosida ustunli ayvon tashkil qilingan. 2 va 3 qavatlarida orderlar pilyastra shaklida bajarilgan. Kechki Uyg'onish davri Arxitekturasi (1530-1580) ikki yo'nalish rivojlanishi bilan bog'liq:

birinchi yo'nalish orderli arxitektura, ya'ni klassik an'analar rivojlanishi bo'lsa, ikkinchi yo'nalish bino va inshootlarning boy qilib bezatilishi, ya'ni dekorativizmdan iborat edi. Bu davrining eng yirik arxitektorlari Djakomo Vinola va Andrea Palladiolar edi. Ular birinchi navbatda o'zlarining nazariy asarlari bilan mashhur edilar. Vinolaning «Besh order qoidalari» va Palladioning «Arxitektura sohasida to'rt kitob» asarlaridan to XX asrgacha foydalanib kelindi.

Temuriylar davrida oliy diniy va dunyoviy bilimlar markazi – madrasalar qurilishiga ham katta e'tibor beriladi. Bu davrda madrasalar arxitekturasi to'liq shakllanib, uyg'unlashgan imorat turini hosil qiladi. Madrasalar darsxona va hujralari to'g'ri burchaki ichki hovli atrofida bir yoki ikki qavatli qilib qurilgan. Hirot shahrida 1410-1411 yillarda qurilgan Shohruh madrasasi o'z davrining eng yirik va hashamatli imoratlaridan sanalgan. Hirot shahrida buyuk mutafakkir va shoir Alisher Navoiy tomonidan tomonidan ham bir necha madrasa va boshqa imoratlar qurilgan. Jumladan, nihaytada ziynatli «Ixlosiya» madrasasi va xonaqohi, «Shifoia» va «Safiya» nomli shifoxona hamda hammom binolari Alisher Navoiy boshchiligida qurilgan. Temuriylar davrida maqbaralar qurilishi ham nihoyatda rivojlandi. Bu davrda asosan bir necha xonadan iborat bo'lgan, murakkab kompozitsiyali maqbaralar shakllanadi. Hirot shahrida XV asrning II yarmida qurilgan Shahzoda Abdulla maqbarasi shular jumlasidandir. Hirotidagi Gavharshod maqbarasi ham murakkab hajm- fazoviy tuzilishi va bezaklarining bejirimligi bilan ajralib turadi. Tabriz shahrida 1465-yilda qurilgan Masjidi Kabud o'zining kompozitsion tuzilishi va bezaklarining boyligi bilan

xarakterlanadi. 1526-yildan boshlab Hindistonda Boburiylar hukmronligi boshlanib, qarib 250 yil davom etadi. Boburiylar davri arxitekturasi asosan O'rta Osiyo arxitekturasi an'analari asosida rivojlanib, shu bilan birga, bir qancha o'ziga xos xususiyatlar kasb etdi. Humoyun maqbarasi Boburiylar tomonidan qurilgan ilk imoratlardan hisoblanadi. 1556-yilda qurilgan maqbara tarhi kvadrat shaklida bo'lib, baland gumbaz bilan yopilgan. Binoning to'rt tarzi ham bir xil shaklda bo'lib, ravoqli peshtoqlardan iborat. Maqbara atrofida «chorbog'» usulida bog' tashkil qilingan. Umuman olganda, Bobur bog'lari Hindistonda Mavarounnahr bog'san'ati tarqalishiga asos soldi. Bu borada Sikandradagi Akbarshoh maqbarasi atrofida bunyod etilgan chorbog' (1604-1642), Lahor shahrida tashkil qilingan Shalimor (1633-1642) bog'i va boshqalarni kursatib o'tish mumkin. Boburiylar davrida qurilgan qal'alarga misol qilib Dehlidagi 1638-yilda qurilgan va hozirda Qizil Fort nomi bilan mashhur qal'ani ko'rsatish mumkin. Bu qal'a Shoh Jahon tomonidan o'z poytaxtini Agra shahridan Dehliga ko'chirishi munosabati bilan qurilgan edi. Shoh Jahon sevimli xotini Mumtozbeqim vafotidan keyin Mavarounnahr, Eron va Hindistondagi barcha mashhur me'mor va ustalarni yig'ib, ulkan maqbara qurishga qaror qildi. 1632-1654 yillarda qurilgan Toj Mahal maqbarasi Boburiylar davri arxitekturasining eng yuksak namunasi hisoblanadi. Agra shahrida ushbu markaziy-gumbazli imorat atrofida «chorbog'» uslubida ulkan ansambl ham tashkil qilinadi.

Yuqorida keltirilgan sifatlarni o'zida mujassamlashtirgan faoliyat natijasidagina tarixiy davrlarda arxitekturaviy

professional ijodiy uslub rivojlangan va ma'lum jihatdan yetuk bino va inshootlarni yaratishga xizmat qilgan. Arxitektura rivojlanishi bilan bin ova inshootlarning funksional , konstruktiv va badiiy yechimlari ham taraqqiy topgan , o'zgargan va har bir davrga xos ijodiy uslub yaratilgan. Arxitekturaviy uslub – bu har bir davr va har bir xalq arxitekturasiga xos bo'lgan funksional ,konstruktiv, va badiiy xususiyatlar to'plami.Uslub tushunchasi keng ma'noga ega bo'lib , ma'lum davrga xos bino va inshootlar tarixiy va hajmiy kompozitsiyalari, ishlatiladigan qurilish materiallari va konstruksiyalari hamda badiiy ifodalanish vasitalari shakl va ko'rinishlari bilan aniqlanadi.

Davr o'tishi bilan bir madaniyat o'rnini boshqasi egallaydi, insoniyat sivilizatsiyalaridan esa faqatgina moddiy yodgorliklar - tasviriy san'at asarlari, kitoblar, ishlab chiqarish va maishiy ro'zg'or asbob-ashyolari saqlanib qoladi.

Ammo moddiy yodgorliklar ichida eng kattasi va yaqqol ko'zga tashlanadigan narsa albatta arxitekturaviy yodgorliklardir.

Arxitekturaviy yodgorliklar hozircha shaharlarda saqlanib qolib, shaharlar qiyofasini shakllantirishda qatnashib kelmoqda. Arxitekturaviy bino va inshootlar badiiy qiymati ularning ichki va tashqi ko'rinishi yechimi bilan bog'liqdir. Bino inshootlar badiiy ko'rinishi ikki asosiy narsa bilan aniqlanadi: birinchidan ,bu umumiy arxitekturaviy - kompozitsion shakllar bo'lib, ikkinchidan , xususiy shakl va qismlardan tashkil topadi.

__Umumiy arxitekturaviy shakllar bino va inshootlar hajm-fazoviy yechimi va ularning qismlarining mutanosibliigi bilan aniqlanadi.

__Xususiy arxitekturaviy shakllar bino va inshootlarning alohida qismlari karnizlar ,balkonlar va boshqa shunga o'xshagan detallardan tashkil topgan .

References:

- 1.Muhsin Xidirov « Arxitektura tarixi » Toshkent-2004
- 2.<https://taqi.uz> sayiti
- 3.Vseobshaya istoriya arxitekturi.T.1-II (pod obshey redaktsiyey B.P. Mixaylova) M.1958
- 4.Vseobshaya istoriya arxitekturi v 12 tomax M.1996
- 5.Abdullayev N. San'at tarixi Toshkent-1979
- 6.Qadimgi dunyo va O'rta asrlar arxitekturasi tarixi SamDAQI.2000-y